

BILINGVAL NUTQDA CODE-SWITCHING JARAYONINING PSIXOLINGVISTIK XUSUSIYATLARI

Kenjayeva Nigora O'ktam qizi

Toshkent davlat agrar universiteti Xorijiy tillar kafedrası o'qituvchisi

kenjaevanika@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada bilingval nutqda code-switching (til almashinuvi) jarayonining psixolingvistik xususiyatlari nazariy jihatdan tahlil qilingan. Tadqiqot doirasida code-switching hodisasining kognitiv mexanizmlari, uning yuzaga kelish sabablari hamda ikki tilli shaxslar nutqidagi funksional xususiyatlari o'rganilgan. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, code-switching bilingval shaxslarning til kompetensiyasi darajasini aks ettiruvchi murakkab psixolingvistik hodisa bo'lib, u nutqiy faoliyatning tabiiy qismi sifatida namoyon bo'ladi.

Kalit so'zlar: code-switching, bilingvizm, psixolingvistika, til almashinuvi, kognitiv mexanizmlar, nutqiy faoliyat, til tanlovi, kommunikativ kompetensiya.

Аннотация. В данной статье теоретически анализируются психолингвистические особенности процесса переключения кодов в речи билингов. В исследовании рассматриваются когнитивные механизмы феномена переключения кодов, причины его возникновения и функциональные особенности в речи билингов. Результаты исследования показывают, что переключение кодов является сложным психолингвистическим феноменом, отражающим уровень языковой компетенции билингов и представляющим собой естественную часть речевой деятельности.

Ключевые слова: переключение кодов, билингвизм, психолингвистика, переключение языков, когнитивные механизмы, речевая деятельность, выбор языка, коммуникативная компетенция.

Abstract. This article theoretically analyzes the psycholinguistic features of the code-switching process in bilingual speech. The study examines the cognitive mechanisms of the code-switching phenomenon, the causes of its occurrence, and its functional features in the speech of bilinguals. The results of the study show that code-switching is a complex psycholinguistic phenomenon that reflects the level of language competence of bilinguals and is a natural part of speech activity.

Keywords: code-switching, bilingualism, psycholinguistics, language switching, cognitive mechanisms, speech activity, language choice, communicative competence.

Kirish. Zamonaviy globallashuv sharoitida ko'p tillilik hodisasi tobora keng tarqalmoqda va bugungi kunda dunyodagi aholining aksariyat qismi ikki yoki undan ortiq tilni egallagan hisoblanadi. Bunday sharoitda bilingval shaxslarning nutqiy xulq-atvori, xususan, ularning bir tildan ikkinchi tilga o'tishi — code-switching jarayoni

psixolingvistika fanining dolzarb tadqiqot ob'ektlaridan biriga aylangan. Code-switching atamasi dastlab sotsiologiya va tilshunoslik sohasida qo'llanilgan bo'lsa-da, hozirgi kunda u psixolingvistikaning muhim kategoriyalaridan biri sifatida tan olinmoqda [1]. Ushbu hodisaning ahamiyati shundaki, u bilingval shaxslarning miyasida ikki til tizimining qanday tashkil etilgani va ular o'rtasidagi o'zaro aloqalarning qanday mexanizmlar orqali amalga oshirilishi haqida qimmatli ma'lumotlar beradi. Tadqiqotning maqsadi bilingval nutqda code-switching jarayonining psixolingvistik xususiyatlarini nazariy jihatdan tahlil qilish va uning kognitiv asoslarini aniqlashdan iborat. Tadqiqotning ilmiy yangiligi shundaki, code-switching hodisasi nafaqat ijtimoiy-madaniy, balki chuqur psixolingvistik jarayon sifatida kompleks tarzda tahlil qilingan.

Metodologiya va adabiyotlar tahlili. Tadqiqotda nazariy tahlil, qiyosiy-tipologik usul hamda ilmiy adabiyotlarni tizimli o'rganish metodlaridan foydalanilgan. Tahlil uchun O'zbekiston, Rossiya va xorijiy mamlakatlar olimlarining code-switching mavzusidagi fundamental ishlari tanlab olingan. Code-switching hodisasining nazariy asoslari ko'plab olimlar tomonidan tadqiq etilgan. C. Myers-Scotton o'zining Matrix Language Frame modeli orqali til almashinuvining strukturaviy qonuniyatlarini ochib bergan bo'lib, uning fikricha, bilingval nutqda bir til dominant (matriks til) vazifasini bajaradi, ikkinchi til esa unga integratsiyalashgan elementlar sifatida kiritiladi [2]. Ushbu model code-switching jarayonining grammatik chegaralarini tushinishda muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi. P. Muysken esa code-switching ning uch asosiy turini ajratib ko'rsatgan: insertatsiya (bir tildan ikkinchisiga alohida elementlarning kiritilishi), alternatsiya (tillar o'rtasida to'liq almashinuv) va kongruentli leksikalizatsiya (grammatik strukturalarning umumiyligi asosidagi almashinuv) [3].

Psixolingvistik nuqtai nazardan code-switching hodisasini tushuntiruvchi bir qator nazariyalar mavjud. D. Green tomonidan ishlab chiqilgan Inhibitory Control modeli bilingval shaxslarning miyasida ikkala til ham doimiy faol holatda bo'lishini va til tanlovi jarayonida bir tilni faollashtirish uchun ikkinchi tilni inhibitsiya qilish (to'xtatish) zarurligini ta'kidlaydi [4]. Bu model code-switching jarayonining kognitiv talabchanligi va uning ijro funktsiyalari bilan bog'liqligini tushuntirishda muhim ahamiyatga ega. Shuningdek, F. Grosjean bilingval shaxslarning til rejimi tushunchasini kiritgan bo'lib, unga ko'ra, bilingvallar muloqot vaziyatiga qarab monolingval rejimdan bilingval rejimga o'tishlari mumkin va code-switching aynan bilingval rejimda yuzaga keladi [5].

O'zbek tilshunosligida bilingvizm va til almashinuvi hodisalari ham tadqiq etilgan. A. Nurmonov va boshqa olimlarning ishlarida o'zbek-rus ikki tilliligi sharoitidagi nutqiy xususiyatlar tahlil qilingan bo'lib, bunda code-switching hodisasi ijtimoiy-lingvistik kontekstda ko'rib chiqilgan [6]. Rus tilshunosligida esa L.V. Shcherba, V.Yu. Rozentsveygning ishlari ikki tillilik psixologiyasi va til interferensiyasi

masalalarini chuqur o'rganishga bag'ishlangan [7]. Ushbu tadqiqotlar code-switching hodisasining nafaqat tizimli-strukturaviy, balki psixologik va sotsial aspektlarini ham yoritishga xizmat qilgan.

Natijalar va muhokama. Adabiyotlar tahlili asosida code-switching jarayonining bir qator psixolingvistik xususiyatlarini aniqlash mumkin. Birinchidan, til almashinuvi bilingval shaxslarning kognitiv moslashuvchanligini aks ettiruvchi hodisa hisoblanadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, code-switching qila oladigan bilingvallar yuqori darajadagi ijro funktsiyalariga, xususan, diqqatni boshqarish, vazifalar o'rtasida tez almashinish va inhibitor nazorat qobiliyatlariga ega bo'ladilar [4]. Bu esa code-switching shunchaki til tanqisligi yoki til bilmaslikning natijasi emas, balki murakkab kognitiv kompetensiyaning ifodasi ekanligini tasdiqlaydi. Ikkinchidan, code-switching jarayoni aniq psixolingvistik motivlarga ega ekanligi aniqlangan. Bularga quyidagilar kiradi: leksik bo'shliqlarni to'ldirish (biror tushunchani ifodalash uchun kerakli so'z bir tilda yo'q bo'lganda), pragmatik samaradorlik (ma'lum bir ma'noni aniqroq ifodalash uchun), ijtimoiy identifikatsiya (ma'lum bir guruhga tegishlilikni ifodalash) hamda emotsional ekspressivlik (his-tuyg'ularni samaraliroq ifodalash) [8].

Uchinchidan, code-switching jarayoni grammatik jihatdan tartibsiz hodisa emas, balki ma'lum qonuniyatlarga bo'ysunadi. Myers-Scottonning tadqiqotlariga ko'ra, til almashinuvi ma'lum sintaktik pozitsiyalarda sodir bo'ladi va matriks tilning grammatik strukturasi buzmaydigan tarzda amalga oshiriladi [2]. Bu esa bilingval shaxslarning ikkala tilning grammatik tizimlarini chuqur egallagan bo'lishlari va ularni real vaqt rejimida integratsiyalash qobiliyatiga ega ekanliklarini ko'rsatadi. To'rtinchidan, code-switching ning psixolingvistik tahlili shuni ko'rsatadiki, bu jarayon bilingval shaxslarning til kompetensiyasi darajasiga bog'liq. Yuqori darajadagi bilingvallar til almashinuvini kommunikativ strategiya sifatida ongli ravishda qo'llashlari mumkin, past darajadagi bilingvallarda esa code-switching ko'proq til tanqisligi sababli yuzaga kelishi kuzatiladi. Shuningdek, code-switching ning yuzaga kelishida ijtimoiy va psixologik omillar ham muhim rol o'ynaydi. Suhbatdoshning til kompetensiyasi, muloqot muhiti, mavzu xususiyati kabi omillar til almashinuvi chastotasi va turiga ta'sir ko'rsatadi [5].

Xulosa. Olib borilgan nazariy tadqiqot asosida quyidagi xulosalarga kelish mumkin. Code-switching bilingval nutqning tabiiy va qonuniy hodisasi bo'lib, u ikki tilli shaxslarning kognitiv va kommunikativ kompetensiyasini aks ettiradi. Til almashinuvi jarayoni murakkab psixolingvistik mexanizmlarga asoslanadi va bilingval shaxslarning miyasida ikkala tilning parallel faoliyati hamda ular o'rtasidagi dinamik o'zaro ta'sir natijasida yuzaga keladi. Code-switching ma'lum grammatik qoidalarga bo'ysunadi va u bilingval shaxslarning ikkala til tizimini chuqur egallagan bo'lishlarini talab qiladi. Til almashinuvining asosiy psixolingvistik motivlari leksik, pragmatik, identifikatsion va emotsional omillarni o'z ichiga oladi. Kelgusida code-

switching hodisasining neyrolingvistik asoslarini, xususan, miyaning til almashinuvi paytidagi faoliyatini o'rganish istiqbolli tadqiqot yo'nalishi hisoblanadi.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Auer, P. Code-switching in conversation: Language, interaction and identity / P. Auer. — London : Routledge, 1998. — 355 p.
2. Myers-Scotton, C. Contact linguistics: Bilingual encounters and grammatical outcomes / C. Myers-Scotton. — Oxford : Oxford University Press, 2002. — 342 p.
3. Muysken, P. Bilingual speech: A typology of code-mixing / P. Muysken. — Cambridge : Cambridge University Press, 2000. — 306 p.
4. Green, D.W. Mental control of the bilingual lexico-semantic system / D.W. Green // Bilingualism: Language and Cognition. — 1998. — Vol. 1, № 2. — P. 67–81.
5. Grosjean, F. Bilingual: Life and reality / F. Grosjean. — Cambridge, MA : Harvard University Press, 2010. — 276 p.
6. Нурмонов, А. Ўзбек тилшунослиги тарихи / А. Нурмонов. — Тошкент : Ўзбекистон, 2002. — 280 б.
7. Розенцвейг, В.Ю. Языковые контакты: Лингвистическая проблематика / В.Ю. Розенцвейг. — Ленинград : Наука, 1972. — 80 с.
8. Poplack, S. Sometimes I'll start a sentence in Spanish y termino en español: Toward a typology of code-switching / S. Poplack // Linguistics. — 1980. — Vol. 18, № 7–8. — P. 581–618.

